

The Greek Review of Social Research

Vol 13 (1972)

13

Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*

Maurice Le Lannou

doi: [10.12681/grsr.499](https://doi.org/10.12681/grsr.499)

Copyright © 1972, Maurice Le Lannou

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Lannou, M. L. (1972). Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*. *The Greek Review of Social Research*, 13, 130–132.
<https://doi.org/10.12681/grsr.499>

ἀδελφοποιίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφοσύνης ὕψωσε μὲ πείσμα, μέχρι χθὲς ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος».

Δὲν κηρύσσει οὐσίαις ὁ Καθηγητὴς Τσάκωνα. Τὴν ἀλήθειαν ἐπισημαίνει ἀνοίγοντάς μας τὸν δρόμο πρὸς τὴν ὀρθήν κατεύθυνση. Εἶναι μιά ὑπεύθυνη πατριωτικὴ φωνὴ αὐτῆ. Μιά φωνὴ ποὺ θὰ ἤχησιν εὐφρόσυνον σ' ἐκείνους ποὺ πέρα ἀπὸ κάθε παράταξη ἡ σκοπιμότητα ἐνδιαφέρονται καὶ μοχθοῦν γιὰ τὴν ἔθνικὴ μας πρόοδο.

Ἡ «Ἀνθολογία Κοινωνιολογικῶν Κειμένων», ἔργο ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖται στὸν τόπο μας, ἐρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἕνα προηγουμένον ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὴν «Ἐισαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν». Ἐκεῖ μὲ γνώσιν καὶ σαφήνειαν ἀνέλυσε τὶς κυριότερες κοινωνιολογικὰς θεωρίας. Ἐδῶ παραθέτει μεταφρασμένα τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ κείμενα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ὅστε ὁ σπουδαστὴς τῆς Κοινωνιολογίας νὰ μὴ μωρέσῃ νὰ ἔχῃ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψιν τους. Παράλληλως ἔχομε στὸν κομποτυπωμένον αὐτὸ τόμο τὸ ἀπάνθισμα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως σὲ διεθνῆ κλίμακα, ποὺ παρέχει μὴ πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξελιζομένης καὶ διαφοροποιουμένης του. Τὸ ἔργο συμπληρώνεται μὲ πικνὰ γραμματολογικὰ σχόλια γιὰ τοὺς ἀνθολογούμενους.

Τὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχουν διδακτικὸ προορισμὸ, ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνησιν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ γενικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

I. M. ΚΑΤΖΗΦΩΤΗΣ

Νέα Πολιτεία, 25.6.1972

Ἡ γεωγραφία: Μιλάνο καὶ Ἀθήνα, ὑπὸ Maurice Le Lannou

Ἡ σημειοθεΐσα κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἀπότομος ἐξάπλωσις τῶν πόλεων, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν κληροδοτημάτων τινῶν τῆς ἱστορίας καὶ πηγῶν ἐμπνεύσεως ἐκ τῆς γεωγραφίας. Εἰς τὰς Ἀθήνας, λέγει ὁ Guy Burgel, τὸ λαμπρὸν μνημεῖον ὁδῶν καταλαμβάνει πλέον πολὺ περισσότερον χῶρον ἐκείνου, τὸν ὅποιον καταλαμβάνουν ὁ σκηνικὸς διάκοσμος εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν. Ἄλλω, ἡ τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει τοὐλάχιστον ἰκανὴν σφριγγιότητα. Ἐνῶ εἰς τὸ Μιλάνο, ὅπου τὸ τοπίον στερεῖται λαμπρότητος, τὸ παρελθὸν λαμβάνεται ὑπεύθυν ἐπὶ ὀλιγοτέρον, καὶ ὁ Etienne Dalmasso δύναται δικαίως νὰ προσάψῃ κατὰ τὸν καιρικὸν τὸ Μιλάνο τὴν μομφὴν «ὅτι ἔχουν λησμονήσει ὅτι δὲν εἶναι λιττεράνα νὰ παρῶνται ἡ ἱστορία μίση πόλεως».

Ἡ πληθυσμιακὴ ἐκρηξίς, ἡ ἀχαλίνωτος ἐξάπλωσις τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων, καὶ ἡ δημιουργία ἐσιμῶν προαστίων, ἐκάμωσαν τὴν δύναμιν ἀντίστασος τῶν ἄστεως, τὸ ὅποιον δὲν διατηρεῖ πλέον τὴν προσωπικὴν ἐκείνην ὑπόστασιν, τὴν ὅποιαν ἄλλοτε τὸσον ζηλοτύπος διεφύλασεν. Ὁ σύγχρονος χαρτογράφος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ βασίζεται πρὸς ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ τοπίου κυρίως, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν ἀνθρώπων, ὡς καταστιχογραφοῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῆς στατιστικῆς, προκειμένου νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ ὅρια ἐκείνου τοῦ ὑπερσυνόλου, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πλέον συγκρότημα, οὔτε σύμπλεγμα πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἀλλὰ μίᾳ «ἀστὴς περιφέρειαν» ἢ μίᾳ «ἀστὴς-περιφέρειαν» (αἱ δύο τελευταῖα αὐτὰ ὀνομαστὶ ἀφελούνται εἰς τὸν E. Dalmasso), τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς βεβαιούται μᾶλλον ἀπὸ ἀήλτους οικονομικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς παράγοντας, παρὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γεωγραφικά μίᾳς ἐκδήλως γεωγραφικῆς φυσιογνωμίας.

Ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν μετὰ τῶν ἡ μητροπόλεως τῆς Λομβαρδίας καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἂν ὄχι τὸσον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀνισότητά τῆς οἰκονομικῆς τῶν σημάτων, δὲν παύουν παρὰ ταῦτα νὰ ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν μεγάλων ἐξομοιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως ὧν ἐκείνου τῶν σημαντικῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἐπεκτάσεως πόλεων, αἱ ὅποια προσελκύουν καὶ συγκεντρώνουν τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν κοινὸν πόθον τῆς ἀνοδικῆς βελτιώσεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιλάνου, ὁ E. Dalmasso διαβλέπει «μίαν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, διακατεχομένην ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν ἐνδεῶν ἀστικὴν μονάδα, διάγοναν τρόπον ζωῆς ἀπεστερημένην τῆς ἐπαρχιακῆς ἰδιорρηθμίας, καὶ εὐθιναρμονικῆν πρὸς τὰς ἐπιτάγας μίᾳς καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια κατεῦθενται ὑπὸ τοῦ Μιλάνου». Ὁ Guy Burgel σημειώνει ὅτι τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηρίζει «ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διασπορά τῶν μεσίων τάξεων», αἱ ὅποια δὲν καθορίζονται τὸσον ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου τῶν ὄσον ἀπὸ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῆς ἐξασφαλίσεως καταναλωτικῆς ἰκανότητος».

Αἱ διαιπιστώσεις αὐταὶ εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν μετρίων ἀστικῶν συμπλεκῶσεων, αἱ ὅποια ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ ἀγροτικὴν εἰσροὴν περιορισμένης ἄκτινος, ἡ ὅποια θὰ ἦδυνάτο ἐπὶ πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς παράγον ἀρμονικῆς ἐξισορροπήσεως μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς ὑπαίθρου. Τὰ ἀσθηρὰς περιουσιῶν πλάσιμα διεργάσαντο, καὶ εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ μίᾳς καθολικῆς κινήσεως

ἡ ὅποια, ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκάστου κράτους, ἀγεῖ τοὺς πληθυσμοὺς ἢ εὐνοουμένον περιοχὸν πρὸς ὀρισμένως ἀστικοποιούμενας περιφέρειας, αἵτινες θεωροῦνται ὡς «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Καὶ ἐὰν τὸ Μιλάνο δὲν ἀπολάτῃ τοῦ προνομίου νὰ ἐπωφελεῖται ἀποκλειστικῶς αὐτὸ ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἐλλειψέως Ἰσορροπίας μετὰ τῶν Ἱταλικῶν Βορρὰ καὶ τοῦ Ἱταλικῶ Νότου, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ «νοτιοποιῆται» ὁσημέραι μὲ ταχέυτατον ρυθμὸν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1957. Ὅσον ἀφορᾷ ἐξ ἄλλου εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον ἤδη συγκεντρώνει τὸ ἐν τέταρτον περὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴ φερεῖται εἰς τὴν σημαντικὴν δημογραφικὴν ἀναστάσιον τῆς προκλήθεισαν ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τῆς μαζικῆς ἐπιτροπῆς Ἑλλάχων εἰς τὴν Ἑθνεὶν Γῆν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνεκα τῆς ἀποδιαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πόλεις αὐταί, αἱ ὅποια ὑπέστησαν τοιαύτης κλίμακος εἰσροὴν πληθυσμῶν, ἀποστεροῦνται τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν γεωγραφισμῶν τῶν καὶ ἐμβάλλουν εἰς ἀμηχανίαν, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦν σύγχρονος τὸ ζήτηρον ἐνδιαφέρον τοῦ γεωγράφου, βοθῆρον ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς διογκώσεως τῶν πόλεων τεινῶν νὰ ταυτίζονται πρὸς τὰ φαινόμενα τὰ ὅποια ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπογεωγραφία καθόλου. Ὁ E. Dalmasso, ὁ ὅποιος σχεδὸν δικαιολογεῖται διότι δίδει εἰς τὴν ποσειδωνίαν πραγματείαν του «ποῖαν τινὰ παραδοσιακὴν δομὴν», ἀκολούθει εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν πορείαν τῶν φαινόμενων, περιγράφων ἐπιτυχῶς «τὴν εὐρείαν ἀστικὴν περιφέρειαν» ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μιλάνου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μετὰ τῶν ποταμῶν Τεσσίνου καὶ Ἄντα. Ὁ Guy Burgel, «ατλαντεύμενος» μετὰ τῶν «τοῦ κόσμου τῶν ἐντυπώσεων... καὶ τοῦ κόσμου τῶν στατιστικῶν στοιχείων», ἐπέλεξε τὴν ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος παρουσιάζων τὰ συμπεράσματα μίᾳ περιορισμένης ἐκτάσεως ἐρεύνης «ἀναμφισβήτητος κοινωνιολογικῆς», ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὅποια ὁμως προβάλλει γεωγραφικὰ συμπεράσματα, καταδεικνύουσα διὰ μέσου τῶν ἐναλλασσομένων μετακινήσεων καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν διάρρηξιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἔθνικόν χῶρον.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπεκταθῆμεν ἐξῆς ἀναλύσεως ὅλας τὰς λεπτομέρειας τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἐργασίων. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν μόνον πῶς ὁ γεωγράφος ποιότητος γνωρίζει νὰ μὴ χάνῃ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἐνόητον τῶν νέων ὁρίωντων, πρὸ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικὸς τὸν θέτει ἡ βαναυσος μεγέθυνσις τῶν γεωγραφικῶν σκηνικῶν καὶ διακόσμων. Ὅσονδήποτε ἐλάχιστα κατανοητὰ

και άν κατέστησαν αι μεγαλοπόλεις, εν τούτοις δέν έχουν αυτά ολοσχερώς εκκρύψει τών όρων του χρόνου και του χώρου. Τοιούτο Ισχυρίσθαι ούχι ολίγοτερον και δι' αυτό τού Μιλάνου, παρά τού ότι περιορίζεται από εστερημένον αθηναϊκού ενδιαφέροντος φυσικόν περιβάλλον. Ο Ε. Dalmasso μάς δεικνύει την ακαίαισθητον ασυμμετριάν ενός πολεοδομικού συγκροτήματος, τού οποίου εδμιουργήθη εις τού σημειον έπαφής ενός αγώνου, αλλά καιρίας θέσεως, ύπιδεδου και μιάς χθιμαλής πεδιάδος ή όποια τού παρέχει μόν τού πλεονέκτημα ευφρόνυ εδαφών, αλλά και τού έμποδίζει συγχρόνως νά έκπαθη σημαντικός πρós Νότον. Η γεωγραφική αυτή συγκυρία, έξασφαλίζουσα έξίστασιν τών εκ της γής κερδών πρós τά εκ τού διεθνούς έμπορίου κέρδη, επέτρεπε την επί μακρόν διατήρησιν μάς παραδοσιακής Ιστορίας, προσεπιμαρτυρούμένης άλλωστε και υπό της ετημερίας της θναυτοργικής βιομηχανίας τού Μιλάνου. Άλλ' εις την Γεωγραφίαν, και τά υπό της Θείας Προνοίας ρυθμιζόμενα ύποκεινται εις τάς δυσμενείς και τάς εννοϊκάς επιδράσεις της Ιστορίας.

Η Ιταλική ένότης; Οί συγχρόνοι Μιλανέσι δέν διακείνται συμπάθως πρós αυτήν. «Η άριστοκρατία της Λομβαρδίας δέν έπιβηθεν την έννομοσταν εις έν κράτος συγκεντρωτικόν, θα προετίμα δέ μάλλον όμοιοστανικόν σύνταγμα βασιζόμενον επί της άρχής της αυτονομίας τών περιφερειών. Άλλ' ή Ιταλική ένότης καθίσταται ήδη γεγονός και τού Μιλάνου παρά ταύτα θα έπωφεληθη εκ τούτου, χωρίς εις την μακράν προπαρασκευήν του, ίνα καταστή «ό έμνηστος της παγίου της όλης επεξηγηματικής ζωής της Ιταλίας». Έναντι τού Τουρισμού, πόλεως ολίγοτερον έμπορικώς και, ττρόπον τινά, άποκλειστικώς περιωρισμένης εις την βιομηχανικήν δραστηριότητα, ως και Έναντι της Ρώμης, ή όποια εκληρονομήσεν από την μεγάλην πόλιν τού Πεδεμοντίου την πολιτικήν Ισχύν, τού Μιλάνου δύνανται νά γνησίση από συνυπαρραστικήν περιπέτειαν της οικοδομής μιας ευρωπαϊκής μητροπόλεως ενός τού πλαισίου μιας παλαιάς περιφερειακής πρωτεύουσής, ενδó συγχρόνως έξελίσσεται εις πόλιν εντός της όποιας δημιουργείται ή νέα Ιταλία, ή δέ Ρώμη παραμένει ή άρχαία πόλις.

Η πρωτεύουσα της Έλλάδος, ολίγοτερον πλουσία εις άποραστικώς σημαντικές κληρονομίαν, είναι άναμφιβόλως και αυτή έξίσου μια πόλις τού μέλλοντος. «Αί Άθήναι, γράφει ο Guy Berger, είναι μία πόλις συγχρόνως, σχεδόν μια νέα πόλις.» Αυτό δέν άληθεύει μόνον ως πρós την οικοδομικήν της εικόνα, αλλά και ως πρós τούς άνθρωπος της και την έν γένει συμπεριφοράν τον, καθώς διεπιστώθη εκ μιάς δειγματοληπτικής έρενης επί τού ανθρώπινου δυναμικού τού άπασχολούμενου εις την βιομηχανίαν. Θά έλεγον προθύμως ότι είναι πόλις μιας νέας χώρας, υπό την έννοίαν ότι οι εργατικοί

πληθυσμοί της ασθάνονται ότι τούς χαρακτηρίζει ολίγοτερον τού έπαγγέλματος, τού οποίου έξεσκούν εντός έδαομένου κλάδου οικονομικής δραστηριότητος, από ό,τι τούς χαρακτηρίζει ή «κανονικότης της καταβολής και τού ύψους της άμοιβής της εργασίας των, στοιχεία τά όποια τούς άνακατατάσσουν εντός της Ιεραρχίας της κοινωνίας και της καταναλώσεως».

Άπομακρυνόμεθα ούτω πολύ από τά έπικρατούμενα εις τάς παρά την Μεσόγειον περιοχάς, και από πύσαν δυνατότητα συγκρίσεως πρós την Νεάπολιν ή τού Παλέρμον. Ο Άθηναίος, προτιμήςσας την ασφάλειαν της έξηρητημένης εργασίας, εστερηθή της ευχέρειας νά είναι άμοιμως διαθέσιμος πρós ανταπόκρισιν εις τυχαίας άλλα έλκυστικώς ευκαρίας, εύχέρειαν την όποιαν παρέχει ο βιοπορισμός διά προσφοράς μικρο-ύπηρεσιών και έξεσκήσεως επαγγελματιών «όδρόμου». Άλλά και υπό τάς νέας συνθήκας διατηρείται εν τούτοις μέγας μέρος τών στοιχείων τά όποια συνθέτουν τού παρελθόν. Η έπιρροή τών πλαισιότερων κοινωνικών δομών είναι αισθητή όκομη και εντός τού νέου τούτου βιομηχανικού κόσμου.

Οί βραδείς και έλεήθεροι ρυθμοί εργασίας χαρακτηρίζουν την τάξιν τών γεωτοίκου πραγματοποιείται ενός τού πλαισίου τών συγκεντρώ ή τών πολιτικών δεσμών. Η σύζυγος, έπ' όσον έχει συσταθή προϊξ, παραμένει εις την οικίαν. Και τού εργατικοί άνδρόγινον τού οποίου θέλει νά διατηρήσι τά «πουλερικά» του ή την αιά του, κτίζει τόν οικίσκον του επί οικοπέδου της περιφέρειας, συμβάλων ούτως εις τού νά καταστούν αι Άθήναι μία πρωτότυπος πόλις, χωρίς μεγάλη σύνολα, ενδó οι όμοιομορφοί συνοικισμοί της έκτεινούνται μέχρι τών πλευρών τού Αιγάλεω και τού Ύμηττου, και έως τάς ύπυρειάς της Πεντέλης, καταλαμβάνομενον πλέον και τών τελευταίων έκτάσεων, αι όποιαί μέχρι πρό τινος ήσαν εις την διάθεσιν τών μετακινουμένων βοσκών.

Πολυτίμους συμπληρωματικώς πληροφορίας και αξιολόγους γενικάς παρατηρήσεις εύρισκομεν εις τού μικρού σχήματος αξιοσημείωτον βιβλίον τών Ρ. - Υ. Pέχουχ και Michel Sivignon τού οποίου άφορητόνον εις τά Βαλκάνια. Η ζωηρά τοπογραφική περιγραφή μεταφέρει τον άναγνώστην εις τάς Άθήνας, όσον μικράν ιδέαν και άν έχη ούτος της Ιστορίας και τού γεωγραφικού προσανατολισμού. «Διακρίνομεν μίαν έλάσσονα έκτασιν κειμένην μεταξύ τών λόφων της Άκροπόλεως και τού Λυκαβητού, ή όποια σήμερα έχει καλυφθή υπό μέγαν οικοδομημάτων, και μίαν μεζόνονa έκτασιν όριζουμένην υπό τού Ύμηττου, της Πεντέλης, της Παρνηθός και τού Αιγάλεω, από την όποιαν εκχυλίζει ο οικοδομικός όργανισμός ολίγον ανατολικώς πρós τά

Μεσόγεια και δυτικός περισσότερο πρós την άκτιν της Έλευσίνου». Η έξάπλισις αυτή δέν είναι παλαιά. Κατά τά πρώτα έτη της Παλιγγενεσίας αι Άθήναι «ουδέν άλλο ήσαν ή κατά τού ήμισυ άλβανική κομπούλα εις τούς πρόποδας της Άκροπόλεως». Μόλις μετά τόν πρώτον παγκόσμιον πόλεμον ήρτισεν ή πρώτη διογκώσις, ένεκα τών προσφύγων. Μετά τόν δεύτερον δέ παγκόσμιον πόλεμον ή βιομηχανία έξέρχεται από τά παλαιά στενά όρια τού παραμεσογείου Πειραιώς, δια νά άναζητήσει νέους διαθέσιμους χώρους περί τού κόλπου της Σαλαμίνας. «Εάν δέν έπρόκειτο περί μεγάλης θάφορας κλίμακος, ή ανάπτυξις αυτή θα ύπενθιμίον, από άποψους δυναμισμού και σχεδίου επεκτάσεως, τόν όργανισμόν της Μασσαλίας.

Αί Άθήναι τείνον σήμερα νά άπορροφήσουν ολόκληρον την Έλλάδα και όλους τούς Έλληνας. Ο Πειραιώς δέν δύναται νά συγκριθί με τούς λοιπούς έθνικούς λιμένας, και τού όλον Πειραικό συγκρότημα συνεισφέρει πλέον τών τεσσάρων πέμπτον τών έξ άμέσων φόρον έσοδών τού έλληνικού κράτους. Άλλ' ή πόλις τρέφει φιλοδοξίας διεθνούς επιπέδου και θέλει νά καταστή χρήσιμος κόμβος τών συγκοινωνιών, αι όποιαί ένώνουν την Εύρώπην μετά της Έγγης και Άπω Ανατολής και μετά της Ανατολικής Άφρικής. Φιλοδοξεί νά καταστή μια ακραία της Εύρώπης έστραμμένη πρós τά νοτιο-ανατολικών. Τίποτε δέν ύπάρχει εις τόν Πειραιά τού όποιον νά ύπενθυμίζει τά Βαλκάνια. Έντελής διαφορετική είναι ή περίπτωσης της Θεσσαλονίκης, ή όποια ούσα περισσότερο συνυδεδεμένη πρós τόν ήπειρωτικό κορμόν, χωρίς εις την κοιλιά τού Άξιου, παραμένει πάντοτε εις εκ τών σημαντικών λιμένων της Κεντρικής Εύρώπης επί της Μεσογείου. Άλλ' ή Θεσσαλονικη έχει δοκιμασθή σκληρώς υπό της Ιστορίας και ή Κεντρική Εύρώπη, καταμεταρριζομένη, δέν έχει την σπουδαιότητα την όποιαν έχει ή Δυτική Εύρώπη.

Έξ άλλου, παρά την πρόσφατον έξέλιξιν την όποιαν είχαν ή Θεσσαλονικη και παρά τόν σημαντικό ρόλον της ως περιφερειακής μητροπόλεως, ή δεύτερα πόλις της Έλλάδος ταλαιπωρείται εκ της πολιτικής ύπεροχής της πρώτης πόλεως της Έλλάδος. Έάν τού μέλλον της Θεσσαλονίκης είναι συνυδεδεμένον με την άξιοποίησιν μιας προνομιούχου «ευρωπαϊκής» θέσεως, τούτο δέν έξαρτάται μόνον, μάς άναφύρον, τού Ρ. - Υ. Pέχουχ και Μ. Sivignon, από τού προνόμιον τούτου, ουτε από την δημοκρατικήν πρωτοβουλίαν τών Θεσσαλονικέων, αλλά προυποθέτει «την έπίλιπιν τών πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων, τά όποια την έμποδίζουν. Η αναλογία ύπενθυμίζει, επί τού προκειμένου, την θέση τού Μιλάνου Έναντι της Ρώμης. Η αντίπαραβολή όμως αυτή δέν δύναται νά προσηγορή περισσότερο. Η Ισχυρά μητροπόλις της Λομβαρδίας, κειμένη

ἐπὶ τὸν σημεῖον συγκεντρώσεως τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν τὸν Ἄλπεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ περισσότερον καρποφόροι ἀπὸ ὅτι εἶναι ἡ κοιλάς Ἀξιού-Μορβά, καὶ ἐστραμμένη πρὸς Βορρᾶν, ἔχει ἀπὸ μακροῦ λάβει τὰς διαστάσεις τῆς καὶ διαφυλάξει τὰς ἐλευθερίας τῆς.

Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Maurice Le Lanou ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐξῆς βιβλία:
* Guy Burgel, *La Condition Industrielle à Athènes, étude socio-géographique* (Πρῶτον Μῆρος: Les Hommes et leur vie), Ἀθῆναι, Ἐκδόσις Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 1970, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 159 σελ. καὶ 70 χάρται ἐκτός κειμένου.

* Etienne Dalmasso, *Milan, capitale économique de l'Italie, étude géographique*, Gar, Editions Ophrys, 1971, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 583 σελ.

* Pierre-Yves Pêcheux - Michel Sivignon, *Les Balkans*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (συλλογὴ «Magellan»), 1971, σχῆμ. 12ου, 284 σελ.

Le Monde, 11-12 Ἰουλίου 1971, σελ. 6.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος*

Bernard Kayser, Pierre-Yves Pêcheux καὶ Michel Sivignon: *Exode rural et attraction urbaine en Grèce. Matériaux pour une étude géographique des mouvements de population dans la Grèce contemporaine*. Ἀθῆναι, 1971, 223 σελ., στατιστικὸν παράρτημα, χάρται, γραφικὰ παραστάσεις, 1 χάρτης, ἐκτός κειμένου τὸν ἄστικόν περιοχὸν Ἑλλάδος, (ἐκδόσις τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ)).

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα ἐρευνῶν γενομένων κατὰ τὸ 1962 καὶ 1963, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταναστευτικῶν διακινήσεων ἐν Ἑλλάδι. Αἱ περὶ αὐτὸ λόγους ἔρευναι ἐγένοντο εἰς δύο στάδια: Προγῆθησαν διερευνησεῖς μεταξὺ τεσσάρων ὁμάδων κοινοτήτων ἐπιλεγείσων εἰς διαφοροποιητὸν φυσικὸν καὶ κοινωνικο-οικονομικὸν περιβάλλον, αἰτίνας ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν μεταναστευτικῶν φαινομένων, τὰς σχέσεις τῶν πρὸς τὰ ἰδιάζοντα προβλήματα ἐκάστης περιοχῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν ἐπὶ τῆς τοπικῆς δημογραφίας, καὶ ἐπηκολούθησε καταμέτρησις τῶν 1/5 τῶν δελτίων τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τὸν ἀναφερομένων εἰς τοὺς νεώτερι ἐγγραφέντας εἰς τὰ μητρώα τῆς περιόδου 1957-60, ἣτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ περιοχὴ ἑλέξεως ἐκάστης πόλεως.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπαιχρὸς σχεδὸν ἐν

τῷ συνόλῳ τῆς, ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ μετ' ἐναλλασσομένην ἐντασιν, συνιστᾷ ἀσθητῶς ὅστιαν μεταναστεύσασιν. Αἱ τεσσαρες ὁμάδες τῶν ἐξετασθεισῶν κοινοτήτων προβάλλουσι τεσσαρας ζυγῆς χωροθεσίαν συνδεομένην κατὰ τὴν τύπῃ: Κυκλάδες καὶ Πελοπόννησος ἄρ' ἑνός, καὶ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἄρ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων ἐφηρμοσθῆ ἡ αὐτὴ μέθοδος: δηλ. τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν οικονομικῶν καὶ δημογραφικῶν συνθηκῶν τῶν περιοχῶν διαδέχεται λεπτομερῆς ἐξέτασις ἐκάστης κοινοτήτος καὶ ἀκολουθεῖ βραχεία σύνθεσις.

Τὸ πρῶτον δεῖγμα περιλαμβάνει ὀκτὸ κοινότητες τῶν Κυκλάδων, ἀνάλογους πρὸς τὰς νήσους Πάρον καὶ Ἀντίπαρον. Ἡ μετανάστευσις, παλαιὰ καὶ μακρῆ, κατευθύνεται κυρίως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Πειραιῶς - Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ ἀγροτικῆς μεταναστευτικῆς ἐξόδου, ἀλλ' ἡ κεντρικὴ κομπολις δὲν φαίνεται οὔτε καὶ αὐτὴ ἰκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ διαδραματίσῃ ρόλον σταθμοῦ Ἑλλάδος κατὰ τὴν μεταναστευτικὴν κίνησιν, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς κομποπόλεις τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἄλλα δειγμάτια. Ἀκροτηριάζουσα σφοδρῶς τὰς τάξεις τῆς ἑθνητικῆς ἡλικίας, ἡ μετανάστευσις ὀδηγεῖ εἰς γρησσὸν τὸν πληθυσμὸν καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μειοσιν τῶν γεννησῶν, ἣτις ἐμπραξεται ἀπὸ τὴν βαθμίδου μειουμένην ἐναντι τῆς γεννητικότητος διάθεσιν τῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὰς δυσχερείας τοῦ περιβάλλοντος, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἰς τὰς βραχύδεις ταύτας νήσους καὶ τὸ μέτριον εἰσόδημα, τὸ ὅποιον ἐξασφαλίζει ἡ ὑπὸ μεμονωμένον ἐπαγγελματιῶν ἀσκουμένη ἀλείψια. Ἄλλα δυσχερείαι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐπανδρῶσεως καὶ ἀπὸ τὴν διασπορὰν τῶν μικρῶν αὐτῶν νήσων, τῶν ὁποίων ὁ μετὰ τὸν Πειραιῶς σύνδεσμος εἶναι στενότερος τῶν μετὰ τὸν σχῆσμον. Ἔγινον ὁμοῦ ἐξωτερικὰ κινήτηρι διώμεις ἐθέθη εἰς ἐνέργειαν εἰς τὴν ὄριαν αὐτῆν περιοχὴν τοῦ θαλασσίου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξόδος, ἂρ' ὅσον δὲν εἶναι ὑπέρμετρος, φαίνεται ὅτι ἐνοθεῖ τὰς προόδους τὰς συντελουμένας εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ αἱ πρόδοι αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι δημιουργήματα ἐπιαικίρων κοινοτήτων, φαίνονται εὐθραστοί, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν παρουσιάζονται αἱ πρόδοι ἄλλων τομῶν δραστηριότητος, ὅπως εἶναι τοῦ τουριστικοῦ.

Ἡ μετανάστευσις εἶναι οὐσάτως ζωηρὰ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Πάσα αἱ ἐξετασθείσαι κοινότητες ἀπεγυμνώθησαν τὸν κατοικόν των κατὰ τὴν μεταξὺ 1951-

1961 περίουον, γεγυνοὺς ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς μεταναστευτικὰ ὑπόλοιπα λίαν ἀρνητικά, ἀφοῦ τὸ φυσικὸν ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἑλλειματικὸν παρὰ εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν. Ἡ κατὰ κοινότητα ἐξέτασις καταδεικνύει ὅτι ἡ ἔντασις τῆς μεταναστεύσεως δὲν συνδέεται μετ' ὅσον ὅρον τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ἐκάστος κάτοικος διαθέτει, καὶ ὁ ὅποιος εἶναι παντὸς μέτρου, ἀλλὰ μετ' ὅσον κριτήρια τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ διαθέσιμου ἐξοπλισμοῦ. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι προσελκύουν τὴν πλειονότητα τῶν μεταναστῶν, ἐν τούτοις μία σημαντικὴ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ὄφιστается, καὶ κυρίως διὰ μέσου τῆς φθινόσυτης πρωτεύουσης τῆς Μεσσηνίας, τῆς Καλαμίας. Ἡ μετανάστευσις αὐτῆ, ὅπως καὶ ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, εἶναι παλαιὸν φαινόμενον, τοῦ ὁποίου αἱ κτηθεῖσαι συνήθειαι καὶ ὁ διατηρηθέντες δεσμοὶ μετὰ τῶν μεταναστῶν ἐξασφαλίζουν τὴν διαίτησιν παρὰ τὴν βελτίωσιν τῶν τοπικῶν οικονομικῶν ὄρων ζωῆς. Ἡ ἄλλοτε πολλοῦ ἀνθρώπου Μεσσηνία, ἐνεκα τῆς διαρροῆς τῶν κατοίκων τῆς, μετεβλήθη εἰς ὀλιγάνθρωπον περιοχὴν καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὅστε τὰ γεγόμενα ἀρθευτικά ἔργα κινδυνεύουν νὰ μὴ ἀποδοῦσιν τοὺς ἀναμενομένους καρποὺς τῶν ἐλλείψει ἐργατικῶν χειρῶν, ἐπειδὴ μερικὰ ἀπὸ τὰ χωρία ἀπεστερηθῶσιν τὸν 3/4 τοῦ ἀρρενοῦ πληθυσμοῦ τῶν τῶν ἡλικίας 20 καὶ 50 ἐτῶν.

Ἡ μετανάστευσις ἐξεδηλώθη προσφάτως, ἀλλὰ ὀλιγοτερον ἐννοιος, εἰς τὰς ἐξ κοινότητας τὰς κειμένας νοτιο-ανατολικὰς τῆς κοιλάδος τῆς Θεσσαλίας, τῆς Νομαρχίας Καρδίτσης, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸ τρίτον δεῖγμα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσπεμίσθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον διὰ πολιτικῶς λόγους, ἡ μετανάστευσις εἶναι κυρίως ἐσωτερικὴ, αἱ δὲ Ἀθῆναι διεδραμάτισαν σημαντικὸν μὲν ἄλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικὸν ρόλον, καὶ ἡ Θεσσαλία συνεκράτησε μικρὸν μέρος τῶν μεταναστῶν. Ἡ τοιαυτὴ μετανάστευσις δὲν ἔχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὔτε κἀμιν ὀφειλομένην εἰς τὴν γεννητικότητα, οὔτε ἀπομύλιωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίουον 1951-1961.

Εἶναι βεβαίον ὅτι ἡ κατ' ἀγρότην διαθεσιμότης γαιῶν, εἰς τὴν ἀραιὰς κατοικουμένην ταύτην κοιλάδα, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἄλλων μελετηθεισῶν περιοχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημαντικὸν πλεονεκτήμα, ἐπειδὴ ἡ ἐκμετάλλευσιν τῶν εἰναι λίαν ἀτακτικὴ. Ὁ πρόσφατος καθὼς καὶ ὁ περιορισμένως χαρακτηρ τῆς μεταναστεύσεως ὀφείλει εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι συνδεόμενος μετ' ἡν κοινωνικο-ἀγροτικὴν καθυστέρησιν ἐνὸς πληθυσμοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπομονωμένου, γεγυνοῦς τὸ ὅποιον ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πληροφωρίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεταναστευτικῶν ἐξελίξεων. Ἡ καθυστέρησις αὐτῆ ἄλλοστε τείνει

* Ἀναδημοσιεύεται ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, Tome 43, fasc. 1, janvier 1972, κατὰ τὴν ἀδείαν χορηγηθεῖσας ὑπὸ τοῦ κ. P.-Y. Pêcheux.